

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

خانواده و کودکان با نیازهای ویژه

دکتر احمد به پژوه

استاد روان شناسی دانشگاه تهران

۱۳۹۴

به‌پژوه، احمد، ۱۳۳۷-	
عنوان و نام پدیدآور	: خانواده و کودکان با نیازهای ویژه، احمد به‌پژوه
مشخصات نشر	: تهران: انتشارات آوای نور، ۱۳۹۱
مشخصات ظاهری	: ۵۲۸ ص
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۱۳-۹۸-۴
وضعیت فهرست نویسی	: فیپا یادداشت: کتابنامه
موضوع	: کودکان معلول - آموزش و پرورش - والدین و کودک
موضوع	: کودکان معلول - روان‌شناسی
موضوع	: رفتار والدین - جنبه‌های روان‌شناسی
موضوع	: آموزش‌های ویژه - مشارکت والدین
رده بندی کنگره	: LC۱۳۹۱۴۰۱۵ / ۲خ ب پ
رده بندی دیویی	: ۹۲/۳۷۱
شماره کتابشناسی ملی	: ۲۹۰۳۶۳۶

به منظور کاهش قیمت کتاب و ترویج فرهنگ کتاب خوانی، مولف محترم کتاب حاضر بابت این کتاب، حق تالیف دریافت نکرده است.

عنوان: خانواده و کودکان با نیازهای ویژه

تألیف: دکتر احمد به‌پژوه استاد روان‌شناسی دانشگاه تهران

ناشر: انتشارات آوای نور

چاپ اول ۱۳۹۱

چاپ دوم ۱۳۹۴

تیراژ: ۴۰۰ جلد

چاپخانه: تصویر

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۱۳-۹۸-۴

تهران: خیابان انقلاب، خیابان ۱۲ فروردین، خیابان شهید وحید نظری، پلاک ۹۹

تلفن: ۶ - ۶۶۹۶۷۳۵۵ - نمابر: ۶۶۴۸۰۸۸۲ همراه: ۰۹۱۲۲۰۰۴۵۵۷

کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است.

قیمت: ۳۰۰۰۰ تومان

تقدیم به:

ارواح پاک و مطهر پدر و مادرم

و

- باغبان‌های وجود،
- انسان‌های انسان‌ساز،
- عاشقان کار با کودکان،
- مادران و پدرانی که فرزندان
با توانایی‌های گوناگون دارند و
- معلمان، مربیان، کارشناسان و درمانگران
دانش‌آموزان با نیازهای ویژه.

فرزندانتان را گرامی دارید و آنان را نیکو تربیت کنید.

أَكْرِمُوا أَوْلَادَكُمْ وَ أَحْسِنُوا أَدَابَهُمْ
حضرت محمد (ص)

هیچ پدری، مالی بهتر از ادب خوب به فرزندش نداده است.

مَا نَحَلَّشْ وَالِدٌ وَلَدَهُ أَفْضَلُ مِنْ أَدَبٍ
حَسَنٍ
حضرت محمد (ص)

هیچ میراثی مانند ادب نیست.

لَا مِيرَاثَ كَالْأَدَبِ
حضرت علی (ع)

گلهاء، مشكلي نءارنء؛
باغبانها، اشكال ءارنء.

ءكءر به پءوءه

فهرست

۱۵	پیش‌گفتار
۲۵	فصل اول: وادی‌های شناخت
۲۷	مقدمه
۲۹	وادی اول: انسان چیست و کیست؟
۲۹	وادی دوم: تعلیم و تربیت چیست؟
۳۰	وادی سوم: هدف‌های تعلیم و تربیت کدام است؟
۳۴	وادی چهارم: اصول تعلیم و تربیت
۳۵	وادی پنجم: روش‌ها و ابزار
۳۵	چند توصیه به والدین
۳۷	سخن پایانی
۳۸	منابع
۳۹	فصل دوم: تعلیم و تربیت چیست؟
۴۲	تعریف‌های گوناگون دربارهٔ تعلیم و تربیت
۴۶	معرفی چند منبع مفید
۴۹	فصل سوم: نقش شیر مادر در رشد نوزاد و کودک
۵۱	مقدمه
۵۲	عوامل مؤثر بر رشد نوزاد و کودک
۵۵	اهمیت تغذیهٔ نوزاد با شیر مادر
۵۹	ده توصیه به مادران شیرده
۶۱	منابع

فصل چهارم: کودکان با نیازهای ویژه از مادران و پدران

۶۳	چه انتظارهایی دارند؟
۶۵	مقدمه
۶۷	الف: انتظارات کلی و اساسی
۷۰	ب: انتظارات عاطفی و روانی
۷۳	ج: انتظارات مربوط به مهارت‌های خودیاری و مستقل‌سازی
۷۶	د: انتظارات مربوط به مهارت‌های حرکتی درشت و ظریف
۷۷	ه: انتظارات مربوط به مهارت‌های شناختی و کلامی
۷۹	و: انتظارات مربوط به مهارت‌های اجتماعی
۸۱	معرفی چند منبع مفید

فصل پنجم: خانواده و روش‌های تقویت اعتماد به نفس در کودکان

۸۷	مقدمه
۹۰	اعتماد به نفس چیست؟
۹۱	ابعاد گوناگون خود یا نفس
۹۱	نشانه‌شناسی اعتماد به نفس کودکان
۹۲	چه عواملی در ایجاد یا شکل‌گیری اعتماد به نفس دخالت دارند؟
۹۴	علت‌شناسی کاهش اعتماد به نفس
۹۵	چند توصیه به والدین برای تقویت اعتماد به نفس در کودکان
۹۸	سخن پایانی
۱۰۳	معرفی چند منبع مفید

فصل ششم: خانواده و روش‌های تقویت خلاقیت در کودکان

۱۰۷	مقدمه
۱۰۹	حقایق درباره خلاقیت
۱۱۲	خلاقیت چیست؟

۱۱۴	عوامل مؤثر بر رشد خلاقیت
۱۱۶	کودکان خلاق چه ویژگی‌هایی دارند؟
۱۱۸	روش‌های آموزش و تقویت خلاقیت
۱۲۱	مادران و پدران چگونه می‌توانند کودکانی خلاق پرورش دهند؟
۱۲۳	سخن پایانی
۱۲۴	معرفی چند منبع مفید

فصل هفتم: خانواده و آموزش مهارت‌های اساسی به کودکان

	کم‌توان ذهنی
۱۲۹	مقدمه
۱۳۲	کودکان کم‌توان ذهنی چه ویژگی‌هایی دارند؟
۱۳۳	کودکان کم‌توان ذهنی چه نیازهایی دارند؟
۱۳۵	اصول آموزش به کودکان کم‌توان ذهنی
۱۳۷	مهارت‌های اساسی
۱۳۸	معرفی چند منبع مفید
۱۴۵	

فصل هشتم: رضایت زناشویی در والدین کودکان کم‌توان ذهنی

۱۴۷	مقدمه
۱۵۰	روش پژوهش
۱۵۵	یافته‌ها
۱۵۹	بحث و نتیجه‌گیری
۱۶۳	منابع
۱۶۷	

فصل نهم: خانواده و کودک با ناتوانی یادگیری

۱۷۳	مقدمه
۱۷۶	نقش والدین در یادگیری فرزندان
۱۷۶	کودکان با ناتوانی یادگیری چه ویژگی‌هایی دارند؟
۱۸۰	

۱۸۳	تعریف ناتوانی یادگیری
۱۸۵	میزان شیوع
۱۸۶	علت‌شناسی
۱۸۹	انواع ناتوانی‌های یادگیری
۱۹۰	الف: ناتوانی یادگیری در خواندن و هجی کردن
۱۹۴	ب: ناتوانی یادگیری در نوشتن
۱۹۹	ج: ناتوانی یادگیری در حساب کردن
۲۰۵	منابع
۲۰۹	فصل دهم: خانواده و کودک با آسیب شنوایی
۲۱۲	مقدمه
۲۱۳	والدین و کودک با آسیب شنوایی
۲۱۶	خواهران و برادران و کودک با آسیب شنوایی
۲۱۷	کودک با آسیب شنوایی و خطر سوء استفاده جنسی
۲۱۸	میزان شیوع
۲۱۹	علت‌شناسی
۲۲۰	تشخیص و درمان ناشنوایی
۲۲۳	کودکان با آسیب شنوایی چه ویژگی‌هایی دارند؟
۲۳۰	اشتغال افراد با آسیب شنوایی
۲۳۱	برنامه‌های حمایتی و مداخله‌ای
۲۳۲	چند توصیه برای پیشگیری از بروز ناشنوایی
۲۳۲	چند توصیه به والدین دارای کودک با آسیب شنوایی
۲۳۴	سخن پایانی
۲۳۵	منابع
۲۴۱	فصل یازدهم: خانواده و کودک با آسیب بینایی
۲۴۴	مقدمه

۲۴۵	تعریف و طبقه‌بندی
۲۴۷	والدین و کودک با آسیب بینایی
۲۵۱	خواهران و برادران و کودک با آسیب بینایی
۲۵۱	میزان شیوع
۲۵۲	علت‌شناسی
۲۵۴	تشخیص و درمان نابینایی
۲۵۶	کودکان با آسیب بینایی چه ویژگی‌هایی دارند؟
۲۶۷	آموزش مهارت‌های زندگی مستقل
۲۶۸	برنامه‌های حمایتی و مداخله‌ای
۲۶۹	چند توصیه برای پیشگیری از بروز نابینایی
۲۷۰	چند توصیه به والدین دارای کودک با آسیب بینایی
۲۷۱	سخن پایانی
۲۷۲	منابع
۲۷۹	فصل دوازدهم: خانواده و کودک با مشکلات عاطفی و رفتاری
۲۸۲	مقدمه
۲۸۳	رشد عاطفی
۲۸۴	نشانه‌شناسی
۲۸۷	علت‌شناسی
۲۹۳	الگوهای گوناگون علت‌شناسی
۲۹۵	الگوی تعادل حیاتی
۲۹۷	الگوی تعادل حیاتی روانی چیست؟
۳۰۲	چند توصیه به والدین برای پیشگیری از بروز مشکلات عاطفی و رفتاری
۳۰۳	سخن پایانی
۳۰۵	منابع

۳۰۹	فصل سیزدهم: خانواده و کودک پرخاشگر
۳۱۲	مقدمه
۳۱۵	عوامل خطر ساز موثر در پرخاشگری از جانب کودک
۳۱۷	عوامل خطر ساز موثر در پرخاشگری از جانب والدین
۳۱۸	عوامل خطر ساز موثر در پرخاشگری بر اساس تعامل والدین-کودک
۳۱۹	راهبردهای درمانی سنتی
۳۲۴	الگوی تلفیقی مداخله گرانه
۳۲۸	یک نمونه بالینی
۳۳۹	سخن پایانی
۳۴۰	منابع
۳۴۵	فصل چهاردهم: خانواده و کودک با بی‌اشتهایی روانی
۳۴۷	مقدمه
۳۴۹	بی‌اشتهایی روانی چیست؟
۳۵۰	علت‌شناسی
۳۵۲	واکنش والدین و عوامل موثر بر بی‌اشتهایی روانی کودکان
۳۵۴	اصلاح رفتار
	چند توصیه به والدین برای پیشگیری از بروز بی‌اشتهایی روانی در
۳۵۶	کودکان
۳۵۷	منابع
	فصل پانزدهم: خانواده و کودک با اختلال کاستی توجه و
۳۵۹	بیش‌فعالی
۳۶۲	مقدمه
۳۶۳	والدین و کودک با اختلال کاستی توجه و بیش‌فعالی
۳۶۵	تعریف و طبقه‌بندی
۳۶۷	نشانه‌شناسی

۳۷۱	میزان شیوع
۳۷۲	علت‌شناسی
۳۷۳	روش‌های ارزیابی و تشخیص
۳۷۸	عملکرد تحصیلی کودکان با اختلال کاستی توجه و بیش‌فعالی
۳۸۱	روش‌های درمان
۳۸۷	چند توصیه به والدین دارای فرزند با اختلال کاستی توجه و بیش‌فعالی
۳۸۹	سخن پایانی
۳۹۰	منابع
۳۹۹	فصل شانزدهم: خانواده و کودک در خود مانده
۴۰۲	مقدمه
۴۰۳	والدین و کودک در خودمانده
۴۰۴	نشانه‌شناسی
۴۰۷	میزان شیوع
۴۰۸	علت‌شناسی
۴۱۱	کودکان در خودمانده چه ویژگی‌هایی دارند؟
۴۱۳	چند توصیه به والدین دارای فرزند در خودمانده
۴۱۵	سخن پایانی
۴۱۶	منابع
۴۱۹	فصل هفدهم: خانواده و کودک با ناروانی گفتار
۴۲۲	مقدمه
۴۳۳	روش پژوهش
۴۳۷	یافته‌ها
۴۴۳	بحث و نتیجه‌گیری
۴۴۹	منابع

۴۵۵	فصل هجدهم: ویژگی‌های خانواده سالم
۴۵۸	مقدمه
۴۶۱	جدول برخی از ویژگی‌های خانواده سالم در مقایسه با خانواده ناسالم
۴۶۹	یک تصویر از یک خانواده ناسالم
۴۷۰	چند توصیه به والدین برای داشتن یک خانواده سالم
۴۷۱	سخن پایانی
۴۷۲	منابع
۴۷۳	فصل نوزدهم: راهنمای مدرسان آموزش خانواده
۴۷۶	مقدمه
۴۷۸	نقش‌های والدین
۴۸۲	رهنمودهایی برای برنامه‌ریزان و مدرسان آموزش خانواده
۴۸۸	منابع
۴۹۰	پرسشنامه نیازسنجی (نمونه اول)
۴۹۳	پرسشنامه نیازسنجی (نمونه دوم)
۴۹۹	فصل بیستم: روش‌های اصلاح نگرش نسبت به کودکان با نیازهای ویژه
۵۰۲	مقدمه
۵۰۴	نگرش چیست؟
۵۰۵	تأثیر رابطه اجتماعی بر نگرش
۵۰۹	تأثیر اطلاعات بر نگرش
۵۱۰	مؤلفه‌های نگرش
۵۱۲	اصلاح نگرش، چرا؟
۵۱۵	ساز و کارهای اصلاح نگرش جامعه
۵۱۷	سخن پایانی
۵۱۸	منابع

پیش‌گفتار

وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ^۱

مبادا که دل در پی آن نهی

بگویی که این یک بد است، آن نکو^۲

بدان چه نداری بر آن آگهی

مبادا که بی‌غور، بی‌جست و جو

چند سوال

- من چگونه پدری هستیم؟
- من چگونه مادری هستم؟
- آیا من به عنوان پدر یا مادر، توانایی‌ها، ناتوانی‌ها و محدودیت‌های فرزندم را شناخته و پذیرفته‌ام؟
- آیا من به عنوان پدر یا مادر، به فراهم کردن امکانات رشد و شکوفایی همه‌جانبه توان‌های بالقوه فرزندم توجه دارم؟
- آیا من به عنوان پدر یا مادر، به ارضای نیازهای همه‌جانبه، چه نیازهای عادی و چه نیازهای ویژه فرزندم توجه دارم؟

۱- سوره اسراء، آیه ۳۵ (و چیزی را که بدان علم نداری، دنبال مکن).

۲- قرآن مجید با ترجمه منظوم امید مجد.

- آیا من به عنوان پدر یا مادر، می‌دانم چرا فرزندم در مقایسه با دیگر همسالان خود، متفاوت رفتار می‌کند؟
- آیا من به عنوان پدر یا مادر، به قدر کافی با روان‌شناسی رشد و تعلیم و تربیت کودک آشنایی دارم؟
- آیا من به عنوان پدر یا مادر، فرزندم را برای ورود به مدرسه و جامعه آماده و آگاه ساخته‌ام؟

بی شک خانواده، به عنوان نهادی مقدس و بی‌بدیل، مهمترین و اصلی‌ترین پرورشگاه و آموزشگاه فرد محسوب می‌شود و یکی از نهادهای آموزشی و پرورشی عمده جامعه است. بنابراین، بیان هرگونه سخن و اندیشه‌ای درباره تربیت فرد به‌ویژه کودک و نوجوان با نیازهای ویژه، بی‌توجه به نقش حیاتی خانواده سخن و اندیشه‌ای نادرست قلمداد می‌شود. از این رو، شایسته است هر پدر یا مادری صمیمانه و صادقانه از خود سوال‌های ذکر شده را از خود بپرسد و به آنها پاسخ مناسب دهد.

از این رو، توجه به آموزش خانواده، مشاوره خانواده، توان‌بخشی خانواده، خانواده درمانی^۱ و مطالعه وضعیت و موقعیت کودک استثنایی^۲ یا کودک با نیازهای ویژه^۳ در خانواده همواره به عنوان راهبردهای پیشگیری معرفی می‌شوند. در حال حاضر، نقش خانواده در آموزش و درمان کودکان استثنایی، نقشی بی‌بدیل و منحصر به فرد محسوب می‌شود و برنامه‌های مداخله‌ای خانواده محور^۴، جایگاه خاصی را به خود اختصاص داده است.

---

۱. Family Therapy

۲. Exceptional Child

۳. Child with Special Needs

۴. Family-Based Intervention Programs

تمام این تلاش‌ها از این فکر نشأت می‌گیرد که یک نظام آموزشی اثربخش، پویا و موفق، نظامی است که از همکاری و مشارکت خانواده‌های آگاه و بانشاط برخوردار باشد. به همین ترتیب، تمام این کوشش‌ها مبتنی است بر این اصل که **توانایی** مادران، پدران، معلمان، مربیان و برنامه‌ریزان تربیتی در امر تربیت و تعلیم کودکان، نوجوانان و جوانان، این سرمایه‌های واقعی جامعه، در **گرو دانایی‌های** آنان در زمینه اصول، فنون و هنر تعلیم و تربیت، روان‌شناسی، توان‌بخشی و دانش‌های وابسته است. بنابراین، تلاش شده بخشی از «شناخت‌ها» و «دانش‌هایی» که ضرورت دارد هر پدر یا مادر دارای فرزند با نیازهای ویژه در عصر حاضر با آن آشنا شود و مهارت‌های لازم را کسب کند، در این کتاب ارائه شود.

اساس یک جامعه سالم را خانواده‌های سالم می‌سازد. هر فردی در خانواده‌ای به دنیا می‌آید، بزرگ می‌شود و تکامل می‌یابد. این خانواده سالم است که انسان سالم پرورش می‌دهد. خانواده سالم، خانواده‌ای است که به **نیازهای همه** جانبه اعضای خود در گستره حیات توجه دارد و سعی می‌کند به انتظارات و نیازهای همسر و فرزندان به شیوه‌های درست پاسخ دهد (رجوع کنید به فصل‌های چهارم و هجدهم).

بی‌دلیل نیست که اکثر روان‌شناسان و متخصصان تعلیم و تربیت در فرایند مطالعه ناهنجاری‌های رفتاری و عاطفی کودکان، ریشه رفتارهای ناهنجار را در گذشته فرد، یعنی در دوران کودکی و در بستر خانواده جستجو می‌کنند. زمانی که با ناهنجاری‌های رفتاری و عاطفی مانند، لجبازی، شب‌اداری، ناخن جویدن، پرخاشگری، دزدی و دروغ‌گویی کودکان روبرو می‌شوند؛ قدم به قدم به عقب بر می‌گردند و شرایط رشد را از بدو انعقاد نطفه، دوران بارداری مادر و دوران شیرخوارگی تا زمان حاضر مورد مطالعه قرار می‌دهند، زیرا که این‌گونه رفتارها در اکثر موارد **معلول** هستند، نه علت. بی‌شک، **علت‌ها** را در درجه نخست در خانواده و در رابطه با مثلث مقدس پدر و مادر و فرزند و در قدم بعدی در مدرسه و در

رابطه با معلمان و مربیان و سپس در جامعه باید مورد مطالعه و بررسی قرار داد. بنابراین داشتن هرگونه انتظاری از کودکان بی‌توجه به مسوولیت‌ها و نقش‌های خانواده، انتظاری عبث و بیهوده است.

بنابراین آموزش خانواده‌ها به ویژه خانواده‌هایی که فرزند با نیازهای ویژه دارند، به طور مضاعف احساس می‌شود. در برنامه آموزش خانواده، توجه به نیازها، انتظارات و مهارت‌آموزی و تاکید بر آموزش مهارت‌های اساسی به کودکان، توسط مادران و پدران و مربیان جایگاه ویژه‌ای را به خود اختصاص داده است (رجوع کنید به فصل هفتم). از این رو، با قاطعیت باید گفت که **نظام آموزش و پرورش عادی و ویژه، هیچ‌گاه بدون آموزش خانواده و مشارکت خانواده‌ها موفق نخواهد شد.** به بیان دیگر آموزش خانواده‌های دارای کودک با نیازهای ویژه، امری واجب است. زیرا این قبیل خانواده‌ها بیشتر به حمایت‌های آموزشی، توان‌بخشی، اجتماعی و اقتصادی نیاز دارند و باید بیشتر در برنامه‌ها و فعالیت‌های آموزشی و توان‌بخشی فرزندانشان مشارکت داده شوند.

به طور معمول پدران و مادران دارای فرزند یا فرزندان با نیازهای ویژه پس از آگاهی از شرایط فرزندشان، واکنش‌های متفاوتی از قبیل خشم و عصبانیت، غصه، نگرانی، احساس گناه و انکار از خود نشان می‌دهند و پذیرش واقعیت برای آنان دشوار است. برخی از والدین به متخصصان متعدد مراجعه می‌کنند تا شاید کسی به آن‌ها اطلاعات بیشتری دهد و آن‌ها را امیدوار کند. گاهی والدین این کودکان، در وهله اول بسیار حساس می‌شوند و پرسش‌های متعددی درباره فرآیند رشد و درمان فرزندشان مطرح می‌کنند.

در هر حال تولد و حضور کودک با نیازهای ویژه آثار نامطلوبی بر خانواده و اعضای آن و روابط خانوادگی بر جا می‌گذارد و گاهی موجب عدم رضایت زناشویی والدین (رجوع کنید به فصل هشتم) و بروز مشکلاتی در کارکرد خانواده و ابتلای والدین به استرس و اضطراب می‌شود. بنابراین ضرورت آگاه‌سازی این نوع

خانواده‌ها و ارایه خدمات مشاوره‌ای، حمایتی و توان‌بخشی زودهنگام و بهنگام امری حیاتی است. از این رو، هدف‌های این کتاب عبارتند از:

۱- آگاه کردن پدران و مادران دارای فرزند یا فرزندان با نیازهای ویژه به وادی‌های شناخت، تعریف تعلیم و تربیت، نقش و اهمیت تغذیه نوزاد و کودک با شیر مادر، نیازها و انتظارات کودک، روش‌های تقویت اعتماد به نفس و خلاقیت در کودکان.

۲- آشنا کردن پدران و مادران دارای فرزند یا فرزندان با نیازهای ویژه با نشانه‌شناسی، میزان شیوع، علت‌شناسی و ویژگی‌های کودکان کم‌توان ذهنی، کودکان با ناتوانی یادگیری، کودکان با آسیب شنوایی، کودکان با آسیب بینایی، کودکان با مشکلات عاطفی و رفتاری، پرخاشگری و بی‌اشتهایی روانی، کودکان با اختلال کاستی توجه و بیش‌فعالی، کودکان درخودمانده و کودکان با ناروانی گفتار.

۳- آگاه کردن کارشناسان، برنامه‌ریزان و مجریان آموزش خانواده نسبت به مسائل و مشکلات خانواده‌های دارای فرزند با نیازهای ویژه و بالا بردن اثربخشی برنامه‌های آموزش خانواده و یا دوره‌های دانش‌افزایی برای پدران و مادران دارای فرزند با نیازهای ویژه.

۴- پیشگیری از بروز برخی از مشکلات عاطفی و رفتاری در کودکان کم‌توان ذهنی، کودکان با ناتوانی یادگیری، کودکان با آسیب شنوایی، کودکان با آسیب بینایی، کودکان با مشکلات عاطفی و رفتاری و گروه‌های دیگر.

در این پیش‌گفتار شایسته است تاکید شود که آموزش خانواده مانند هر امر دیگری نیاز به برنامه‌ریزی دارد و آموزش خانواده بدون برنامه‌ریزی و مشخص کردن هدف‌ها، روش‌ها و محتوا، تلاشی ناموفق و ناکامل خواهد بود. از این رو، به مدرسان و برنامه‌ریزان آموزش خانواده توصیه می‌شود در وهله نخست به

برنامه‌ریزی مبتنی بر نیازهای شرکت‌کنندگان و یا نیازسنجی پردازند (رجوع کنید به فصل نوزدهم).

باور اینجانب در این کتاب این است که چنانچه پدران، مادران، معلمان و مربیان در گستره حیات و در چرخه زندگی خانوادگی، با ویژگی‌های یک خانواده سالم (رجوع کنید به فصل هجدهم) و با نیازها و انتظارات کودکان با نیازهای ویژه (رجوع کنید به فصل چهارم) آشنا شوند، به طور قطع در دستیابی به خانواده سالم و ایفای نقش‌ها و مسوولیت‌های خود بیش از پیش موفق‌تر و توانمندتر خواهند بود. به دیگر سخن، باور ما این است که حکیم ابوالقاسم فردوسی به نیکی فرموده است: **توانا بود هر که دانا بود.**

بنابراین، بیایید باور کنیم که چه بخواهیم و چه نخواهیم ما مسوول رشد و تعالی خود و خانواده خود و تعلیم و تربیت فرزند یا فرزندان خود هستیم و اگر خود را و همسرمان را و فرزند یا فرزندانمان را به خوبی بشناسیم و دانش و آگاهی لازم را کسب کنیم، به احتمال قوی خواهیم توانست به درستی زندگی کنیم و سعادت‌مند شویم، ان شا الله.

اینجانب در طول سال‌ها آموزش و مشاوره با خانواده‌های دارای کودک با نیازهای ویژه (مانند کودکان کم توان ذهنی، کودکان با آسیب شنوایی، کودکان با آسیب بینایی و نظایر آن) همواره ضرورت آموزش خانواده‌ها و آگاه‌سازی پدران و مادران را به عنوان یک راهبرد آموزشی مهم احساس کرده و می‌کنم. به طور معمول پدران و مادران دارای فرزند یا فرزندان با نیازهای ویژه پرسش‌ها و نیازهای فراوانی دارند که تلاش شده است در این کتاب پاسخ‌های لازم و مناسب به اکثر آنها داده شود. توصیه می‌شود همه پدران و مادران عزیز، نخست فصل‌های اول تا هفتم و فصل‌های هجدهم و بیستم را با دقت مطالعه کنند و آنگاه بر حسب نیاز، به فصل یا فصل‌های مربوط مراجعه کنند و بهره لازم را ببرند.

کتابی که در پیش رو دارید برای نخستین بار به زبان فارسی در حوزه خانواده و کودکان با نیازهای ویژه تألیف و سعی شده است به اختصار راهنمای

جامع، کاربردی و مفیدی برای پدران و مادران دارای فرزند یا فرزندان با نیازهای ویژه باشد. در آغاز هر فصل با طرح چند سوال، تلاش شده است خواننده به تفکر و اندیشیدن دعوت شود و پس از مروری بر مباحث آن فصل (چکیده فصل)، موضوع‌های مربوط به آن فصل مورد بحث قرار گیرد.

کتاب حاضر در بیست فصل به شرح زیر تألیف شده است:

در فصل اول، **وادی‌های شناخت** مورد بررسی قرار گرفته است. هر پدر و مادری که دارای فرزند با نیازهای ویژه است، باید آگاهی و شناخت لازم را دربارهٔ تعریف تعلیم و تربیت، هدف‌های تعلیم و تربیت و اصول آن داشته باشد، زیرا که «گل‌ها مشکلی ندارند؛ باغبان‌ها، اشکال دارند».

فصل دوم، به **تعریف تعلیم و تربیت** اختصاص دارد و پنجاه و سه تعریف مهم دربارهٔ تعلیم و تربیت، فهرست شده است.

فصل سوم، به **نقش شیر مادر در رشد نوزاد و کودک** پرداخته است و پس از بیان مقدمه‌ای کوتاه دربارهٔ روان‌شناسی رشد، به عوامل موثر بر رشد نوزاد و کودک و اهمیت تغذیهٔ نوزاد با شیر مادر اشاره شده است.

در فصل چهارم، تحت عنوان **کودکان با نیازهای ویژه از پدران و مادران چه انتظارات دارند؟** تلاش شده است انتظارات و نیازهای کودکان با نیازهای ویژه در شش دسته فهرست و ارائه شود.

فصل پنجم، به موضوع مهم **خانواده و روش‌های تقویت اعتماد به نفس در کودکان** اختصاص دارد. در این فصل دربارهٔ جلوه‌هایی از شکل‌گیری اعتماد به نفس، تعریف اعتماد به نفس و نشانه‌شناسی کودکی که اعتماد به نفس دارد، در مقایسه با کودکی که اعتماد به نفس ندارد، بحث و گفتگو شده است.

فصل ششم، به موضوع **ارزشمند خانواده و روش‌های تقویت خلاقیت در کودکان**، پرداخته است. در این فصل، خلاقیت از ابعاد گوناگون تعریف شده و در ادامه، عوامل مؤثر بر رشد خلاقیت و ویژگی‌های کودکان خلاق در مقایسه با کودکان غیر خلاق مورد بحث قرار گرفته است.

فصل هفتم، بر نقش خانواده در آموزش مهارت‌های اساسی به کودکان کم توان ذهنی تاکید خاص دارد. هدف این فصل، آرایه‌های محورهای عمده آموزش مهارت‌های اساسی به کودکان و دانش‌آموزان کم توان ذهنی در برنامه درسی رسمی و غیررسمی به ویژه در دوره پیش دبستان است. توصیه‌های آرایه شده به شما می‌آموزد که چگونه به کودکان و دانش‌آموزان کم توان ذهنی آموزش دهید و محرومیت‌های آنان را جبران کنید.

فصل هشتم، رضایت زناشویی در والدین کودکان کم توان ذهنی را در مقایسه با والدین کودکان عادی مورد پژوهش قرار داده است.

فصل نهم، به خانواده و کودک با ناتوانی یادگیری اختصاص دارد. در این فصل، نقش والدین در یادگیری فرزندان، تعریف ناتوانی یادگیری، علت‌شناسی و سه نوع ناتوانی یادگیری در خواندن، نوشتن و حساب توضیح داده شده است.

فصل‌های دهم و یازدهم، به خانواده و کودک با آسیب شنوایی و خانواده و کودک با آسیب بینایی پرداخته است. در این فصل‌ها، درباره روابط والدین و خواهران و برادران، میزان شیوع، علت‌شناسی و ویژگی‌های این کودکان بحث شده است.

فصل‌های دوازدهم، سیزدهم و چهاردهم، به خانواده و کودکان با مشکلات عاطفی و رفتاری، پرخاشگری و بی‌اشتهایی روانی اختصاص دارد و درباره روابط والدین و خواهران و برادران، میزان شیوع، علت‌شناسی و ویژگی‌های کودکان مبتلا به این مشکلات بحث شده است.

فصل‌های پانزدهم، شانزدهم و هفدهم، به خانواده و کودکان با اختلال کاستی توجه و بیش‌فعالی، در خودمانده و مشکلات گفتاری پرداخته است. در این فصل‌ها، درباره روابط والدین و خواهران و برادران، میزان شیوع، علت‌شناسی، نشانه‌شناسی و ویژگی‌های این کودکان بحث شده است.

فصل هجدهم، نگاهی به ویژگی‌های خانواده سالم در مقایسه با خانواده ناسالم دارد. در این فصل سعی شده است به این سؤال مهم پاسخ داده شود که

چگونه می‌توان یک خانواده سالم و با نشاط داشت و کانون خانواده را از آسیب‌های گوناگون مصون نگه داشت؟

فصل نوزدهم به راهنمای مدرسان آموزش خانواده اختصاص دارد. در این فصل دو نمونه پرسشنامه نیازسنجی ارائه شده که می‌تواند با اجرای آن آغاز خوبی برای برنامه ریزی آموزش خانواده‌های دارای فرزند با نیازهای ویژه باشد. در فصل بیستم (فصل پایانی)، درباره روش‌های اصلاح نگرش نسبت به کودکان با نیازهای ویژه بحث شده است. در حقیقت خانواده‌هایی که فرزند یا فرزندان با نیازهای ویژه دارند، از نگرش منفی و نامطلوب افراد جامعه نسبت به فرزندان رنج می‌برند و ما وظیفه داریم با هر روشی که امکان دارد نسبت به تغییر و اصلاح نگرش اқشار جامعه نسبت به کودکان استثنایی اقدام کنیم.

از کتاب خانواده و کودکان با نیازهای ویژه، می‌توان به عنوان کتاب درسی و کمک درسی برای تدریس در دوره‌های کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری روان‌شناسی و آموزش کودکان استثنایی، علوم توان‌بخشی، علوم تربیتی، راهنمایی و مشاوره، مطالعات خانواده و دوره‌های آموزش خانواده، به‌ویژه به‌منظور آموزش خانواده‌های دارای فرزند با نیازهای ویژه استفاده کرد.

در هر حال امیدوارم کتاب حاضر بتواند در جهت رشد و بالندگی خانواده‌ها به ویژه خانواده‌هایی که فرزند یا فرزندان با نیازهای ویژه دارند، سودمند افتد و مدرسان آموزش خانواده، مشاوران، مددکاران اجتماعی و کارشناسان رشته‌های روان‌شناسی، علوم توان‌بخشی، علوم تربیتی و مطالعات خانواده بهره‌ لازم را از آن ببرند.

در اینجا وظیفه خود می‌دانم از همسر عزیزم که با شکیبایی و دلسوزی فراوان، شرایط مساعدی در خانه و خانواده ایجاد کرد، از دخترم سعیده خانم که در حروف‌چینی بخش‌هایی از کتاب نقش عمده‌ای داشت، پسرم علی آقا که بخش‌هایی از کتاب را مورد ویرایش قرار داد، عباس آقا و آقا مهدی که امکانات

فنی را فراهم کردند، صمیمانه تشکر کنم. همچنین جا دارد از خانم مونا نوروزآذر که زحمت حروف چینی کتاب را به عهده داشت، صادقانه سپاسگزاری نمایم. در پایان، متواضعانه از یکایک پدران و مادران گرامی، دانشجویان عزیز، همکاران ارجمند و صاحب نظران محترم استدعا می شود از ارائه هرگونه نظر و پیشنهادی که محتوای کتاب حاضر را غنی تر سازد، دریغ نفرمایند و اینجانب را رهین منت خود قرار دهند.

دکتر احمد به پژوه

استاد روان شناسی دانشگاه تهران*

---

* نشانی: تهران، بزرگراه جلال آل احمد، اول کوی نصر، صندوق پستی ۶۴۵۶-۱۴۱۵۵،

دانشکده روان شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه تهران.